

KULCSÁR KRISZTINA

ALBERT SZÁSZ-TESCHENI HERCEG A 18. SZÁZADI BUDÁN

A szász Wettin-házból származó Albert Kázmér herceg emlékét Mosonmagyaróváron és Albertfalván szobrok, míg egykori birtokain településnevek is őrzik: a ma már Budapest részét alkotó Albertfalva (korábban Sachsenfeld), a Győr-Moson-Sopron vármegyei Albertkázmérpuszta és a bélyei uradalma területén fekvő Albertfalu (ma Grabovac). Ez az emlékezetkultúra nem meglepő, Albert helytartóként és birtokosként sokat tett az országért és alattvalóiért. Maga a herceg többször is járt a Magyar Királyságban látogatóként, élt Budán odavezényelt katonatisztként, majd később mint a királyság helytartója részt vett több hivatalos látogatáson és szemleúton, valamint katonai gyakorlatozásokon. Budára többször is visszatért, sőt heteket, hónapokat töltött a városban. eltérő látogatásainak programjai különböztek, és attól is függtek, éppen milyen méltóságban vagy milyen feladattal tartózkodott Budán. A fennmaradt források segítségével megtudhatjuk, mikor és milyen célból, kikkel látogatott el Budára, és mivel töltötte a budai napjait a helytartói kinevezését megelőzően, majd ez mennyiben változott, miután 1765 decemberében kinevezték a Magyar Királyság helytartójává. Azt is megismerhetjük, hogyan fogadták őt és hitvesét új rangjához méltóan a Budán élők, a nemesek és a hivatalnokok, milyen 18. századra jellemző udvari programokon vett részt.

* * *

Az első benyomások

Buda az 1686. évi visszafoglalást követően 1703-ban nyerte vissza szabad királyi városi rangját, és fővárosi babérokra tört. Ezt a rangot azonban – hivatalosan – csak 1784-ben nyerte (részben) vissza, amikor II. József odaköltöztette a magyar központi kormány szerveket. Addig azonban a 18. század jelentős részében a nyugati határszélén, a Bécshez közeli Pozsonyban működött az 1527-től létező Magyar Udvari Kamara, az 1723-ban felállított Magyar Királyi Helytartótanács és az 1740-ben megalapított magyar főhadparancsnokság is. Az oszmán hódítás elől elmenekült esztergomi érsek székhelye a közeli Nagyszombatban volt (bár legtöbbször ő is Pozsonyban tartózkodott), csakúgy, mint az ország egyetlen egyetemének. Pozsony volt a koronázóváros, és az országgyűléseket is ott tartották. Buda szerepe tehát középkori jelentőségéhez képest csekély volt, sem hivatali, sem uralkodói székhely nem volt. Még a Duna

másik partján fekvő Pest is fontos szerepet kapott, amikor az 1722–1723. évi országgyűlés törvényei értelmében állandóan ülésező törvényszékké alakították át a Királyi Ítéltáblát, mellé rendelve fellebbviteli fórumként a Hétszemélyes Táblát, és ezek székhelyéül nem Budát, hanem Pestet jelölték ki. A város politikai és hivatali jelentősége így eltörpült Pozsonyhoz és Pesthez képest, de történeti szerepét megtartotta. Lakossága a 18. században csaknem megduplázódott, 1728-ban 2869 családfőt írtak össze, 1784-ben már 4480 családban mintegy 24 ezer lakosa volt a szorosán vett Budának (a Várnak) és a külvárosainak.

Albert herceg legelőször 1760 januárjában lépett át a Bécsi kapun, amikor útban a Lengyel Királyság felé itt éjszakázott. A fiatal herceg ekkor Kelemen fivérével együtt édesapjukhoz, II. Frigyes Ágost szász választófejedelemhez (III. Ágost néven lengyel királyhoz) tartott. Miután a poroszok 1756-ban lerohanták Szászországot, és a szász csapatokat megadásra kényszerítették, apjuk Varsóba költözhetett Károlyval, a másod-, és Xavérral, a harmadszülött fiával. Hitvese, a Habsburg-házból származó Mária Jozefa (aki Drezdában hunyt el 1757-ben) és a fiatalabb gyermekek – köztük Albert és Kelemen is – viszont a porosz csapatok fogságában maradtak Drezdában. A várost, a lakosait és a választófejedelmi családot csak 1759 őszén tudták az egyesült császári–királyi és birodalmi csapatok Frigyes pfalz-zweibrückeni herceg vezénylete alatt felszabadítani. A szász család Frigyes Krisztiánnak, a választófejedelem elsőszülött fiának vezetésével sietve elhagyta Drezdát, és Csehországba menekült. Albert és Kelemen apjuk engedélyével önkéntesként csatlakoztak a legközelebb állomásozó osztrák hadtesthez az 1759. esztendő késő őszi hadjáratában. A többiek 1760 januárjában Münchenbe költöztek át egy újabb porosz támadástól tartva. Mivel télen általában szüneteltek a hadi események, a két herceg a hadjárat végeztével Varsó felé indult, hogy meglátogassák régen látott apjukat. Előtte azonban még bemutatkozó látogatást tettek Bécsben a császári családnál, ahol szívélyesen, szinte családtagként fogadták őket, elismerve anyjuk révén a Habsburg-rokonságot. Különösen Mária Terézia viselte szívén a két félárva herceg sorsát. A további utazásuk miatt is aggódott, mivel a Krakkó felé vezető szokásos útvonal közel haladt ahhoz a sziléziai vidékhez, ahol már a porosz csapatok állomásoztak, így az veszélyesnek tűnt. A királynő tartott attól, hogy elfoghatják őket, ezért futár útján tudakozódott arról, mennyire biztonságos az utazás Bielitzten keresztül, és kétszer is elhalasztották a hercegek indulását. Végül a hosszabb, nehezebb, de mégis biztonságosabbnak tűnő, a Magyar Királyságon átvezető, Köpcsény–Győr–Buda–Gyöngyös–Eger–Kassa–Bártfa-útvonal mellett döntöttek. Ez alatt a mindössze néhány napig tartó utazás alatt (1760. január 28. – február 7.) a magas rangú vendégeket az előírások szerint fogadták, üdvözölték és búcsúztatták, méltóságuknak megfelelő látványos programokkal készültek, és fényűző vendéglátással jártak a kedvükben. Az utazás során az ifjú hercegek útja Budát is érintette. Az utat mindvégig a postaúton tették meg, a győri ebéd után Neszmélyen szálltak meg, majd január 30-án délután 5-kor érkeztek meg Budára, ahol a Várban a budai várparancsnok, Ludwig Otto von Burghausen gróf köszöntötte az utazókat.

Ugyan a vacsora után társasági programot szerveztek nekik, a két herceg mégis inkább visszavonult Batthyány Lajos nádor (1696–1765) számukra előkészített budai palotájába. Az útjukat sietteték volna, és már másnap folytatni kívánták, de a zord téli időjárás és a jégzajlás miatt két napot Budán kellett rostokolniuk. Ez idő alatt a várparancsnok látta őket vendégül: városnézéssel töltötték az időt, megtekintették a hadiszertárat és a Rácvárosban a görögkeletiek templomát. Február 1-jén végül de-reglyével megkísérelhették az átkelést a Dunán, és továbbindulhattak. Ezek voltak Albert herceg első élményei Budán, és sokáig semmi jel nem mutatott arra, hogy ismét ellátogat a városba.

Kényszerű állomáshelyen

A hétéves háború (1756–1763) második időszakában Albert herceg Leopold Joseph von Daun tábornagy irányítása alatt harcolt, majd télvíz idején Bécsben, Varsóban, esetleg Münchenben tartózkodott. Mivel többedszülött fiúgyermekként nem reménykedhetett saját birtokban, és a számára biztosított évi apanázs is csekély mértékű volt (mindössze évi 20 000 aranyforint, illetve 50 000 aranyforint, amennyiben megházasodik), Albert megélhetését a katonaság kötelékében képzelte el. Szorgalmát, elhivatottságát, de tegyük hozzá: a rokon szálakat is elismerte a királynő, amikor a herceget 1760. április 24-én császári-királyi altábornagyi kinevezésben részesítette, bár ez még nem járt külön jövedelemmel. Ugyanabban az évben május 13-án azonban Albertet nevezték ki a korábbi Kalckreuth-vertesezred új ezredtulajdonosává, és valódi ezredesi rangra emelték. Tényleges alkalmazásra és rendszeres jövedelemre azonban csak egy esztendővel később, 1761-ben számíthatott, ez már biztosította megélhetését. A hétéves háborút lezáró hubertusburgi béke után azonban számára is megfelelő posztot és feladatot kellett találni. Mária Terézia alig három nappal a békekötés után, 1763. március 18-án kinevezte őt Joseph Friedrich zu Sachsen-Hildburghausen herceg utódául Komárom kormányzójává a hadjáratokban tanúsított szorgalma, bátorsága és tehetsége miatt. Jövedelme így állandósult és emelkedett: 1763. május 1-jétől évi 30 000 aranyforint lett.

A komáromi kormányzói épület rendbetételét tervbe vették, és építőanyagokat szállítottak a Duna menti városba, de még mielőtt nekikezdhettek volna a munkáknak, június 28-án, kevéssel reggel 5 óra után heves földrengést észleltek Komáromban, Győrött és az ország több más vidékén is. A később a Richter-skála szerinti 6,3 erősségűre becsült földrengés romba döntötte Komárom városát és az ottani erőd nagy részét. A jelentések szerint Komáromban valamennyi ház megrongálódott és ledőltek a kémények is. A városban a jezsuita Szent András-templom mindkét tornya leomlott, az Öregvár harangtornya teljesen romba dőlt, az Újvár templomai is megsérültek. Az első két heves rengést Komáromban továbbiak követték: június 29-én már 43-ról számoltak be, bár ezek intenzitása nem érte el az előző napi romboló erejű rengését. 30-án éjjel 1 és 2 óra között újabb két rengés rázta meg a földet és tett tönkre még álló

házakat és kéményeket. A katonaságot az Újvárbán sebtiben felépített barakkokba és sátrakba költöztették át a romba dőlt és veszélyesnek nyilvánított Öregvárból. A tiszti lakások is komoly károkat szenvedtek, különösen megrongálódott a komáromi kormányzói épület. A herceg ezért nem tudta elfoglalni a székhelyét, a félretett faanyagot pedig más épületek újjáépítéséhez használták fel. Mivel Albertnek nem találtak megfelelő másik szálláshelyet Komáromban, sőt még a közeli vármegyékben sem (szóba jött Győr, Pozsony, Lipótvár, még Mosonszolnok is), állomáshelyét végül Budán jelölték ki. A költözésről Hadik Andrásnak kellett gondoskodnia, akit 1763. május 7-én a pesti körzetben állomásozó csapatok parancsnokává és egyben Buda kormányzójává neveztek ki. Albertet eredetileg egykori vendéglátójuknak, a korábbi kormányzónak, Burghausen grófnak a házában akarták elszállásolni, de hamar kiderült: a herceg nagyszámú, 38 fős kísérete ott nem férne el. Szóba került a szabadon álló budai királyi palota is, de annak akkori állapota nem volt rangjához méltó. Ezért másik épületet kellett keresni a budai váron belül. A választás az 1758-ban elhunyt Zichy Miklós özvegyének, gróf Berényi Zsuzsannának a palotájára esett (ma I. kerület, Úri utca 48–50.). 1763 őszén külön Albert számára megvásárolták és felújították a palotát, továbbá kibérelték a szemközti Rollhofer-házat (ma I. kerület, Úri utca 43.). A Magyar Kamara az 1763. szeptember 21-én megkötött szerződés értelmében 20 000 forintot fizetett a Zichy-palotáért és évi 120 forint bérleti díjat a polgárházért. A kétszintes palota előkelő helyen állt: a délnyugati várfal mellett az egyik bástyára nézett. Az emeleten tizenkét, a földszinten kilenc szobája volt, és különlegességnek számított, hogy két kapubejárattal is rendelkezett. A herceg számára három szobát, adjutánsa részére két kisebb helyiséget foglaltak le. 23 fős kíséretét (szakácsot, házi tisztet, apródokat, futárokat, vadászokat és lakájokat) a földszinten helyezték el. A palotához három borospince, fáskamra, hat lónak megfelelő istálló, kocsiszín és egy külön, két irányból megközelíthető belső udvar tartozott. Az épületnek mind a falai, mind a tetőzete tökéletesen jó állapotban voltak, csupán a kimeszelésre kellett költséget szánni, valamint az istállót akarták kibővíteni és felújítani. A személyzet további tagjai, mint például a gyóntatópap, a mosógatónő, a mosónő, az istállómester és az istállófiúk az átellenes Rollhofer-házban kaptak szállást. Az épületben négy szoba, egy konyha, két kicsi fáskamra, egy istálló (hat ló számára), egy nagy kocsiszín, továbbá egy elég nagy udvar és külön baromfiudvar volt. Állapota sokkal rosszabb volt, így jelentős javítási költségek merültek fel: a szobák festésén túl fel kellett újítani a régi tetőácsozatot, az elkorhadt zsindeyeket újakra cserélni, továbbá a tetődeszkákat és az ablakokat kijavítani. A palota és a Rollhofer-ház felújítási és javítási költségei összesen 777 forint 57 krajcárt tettek ki.

Ez a palota már méltó volt a szász herceg rangjához, és még a berendezésre sem kellett külön költeni, mivel az épületet bútorozottan vették meg Berényi Erzsébettől. A hercegnek szánt hálószoba falait például vörös selyemtapéta borította, és a helyiségben egy hozzáillő piros damasztal bevont baldachinos ágy állt. A szobákban megmaradtak a velencei tükrök és a csillárok, a karosszékek, a selyemmel bevont székek és